

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У роботі розглянуто зв'язок процесуальних аспектів функціонування особистості з соціальним інтересом. В межах концепції індивідуальної психології йдеться про ієрархію потреб та мотивів особистості досягти успіхів із сформованою готовністю до активних предметних та соціальних дій.

Ключові слова: процесуальні аспекти функціонування особистості, соціальний інтерес, соціальне почуття, мотиви, чинники мотивації поведінки, мотив афіліації.

В работе рассмотрена связь процессуальных аспектов функционирования личности с социальным интересом. В рамках концепции индивидуальной психологии идет речь об иерархии потребностей и мотивов личности в достижении успехов со сформированной готовностью к активным предметным и социальным действиям.

Ключевые слова: процессуальные аспекты функционирования личности, социальный интерес, мотивы, факторы мотивации поведения, мотив афилиации.

In this research the connection between the procedure aspects of personality functioning and a social interest is reviewed. In the conception of individual psychology the hierarchy of necessities and motivation of the personality in regards to a success achievement with the preparedness to the social activities is reviewed.

Keywords: procedure aspects of personality functioning, social interest, individual psychology, social activities, motivation of the personality.

Вивчення процесуальних аспектів функціонування особистості є **актуальною**, оскільки система потреб людини спрямована на забезпечення її буття на всіх змістових рівнях його розгортання: від природного, рівня організму (з комплексом біологічних, фізіологічних та інших потреб) до рівня індивідуальності, культурно-історичного суб'єкта (з комплексом потреб у здійсненні свого буттєвого потенціалу, потреб у творчому виявленні своєї неповторної сутності тощо). Таким чином, потреби людини утворюють багатомірну систему, відображаючи у своїй структурі та своєму змісті всі особливості багаторівневої організації «картини буття» людини.

Стаття має за **мету** розглянути зв'язок процесуальних аспектів функціонування особистості з соціальним інтересом.

Мотиви визначаються потребами, які мають декілька рівнів: від біологічних потреб до потреб самоактуалізації. Поведінка залежить від потреб і здібностей і визначається внутрішніми і зовнішніми мотивами.

Наявність потреби та її безпосереднього, чуттєвого виразу (бажання, потягу тощо) ще не є достатньою умовою для того, щоб діяльність щодо її задоволення (або спрямована на інший предмет) могла здійснитися. Для цього необхідний об'єкт, який, відповідаючи потребі за змістом, став би збудником діяльності, надав би їй конкретної спрямованості. Людині притаманні вищі форми відображення дійсності, а тому об'єкти, які збуджують діяльність, можуть поставати у формі ідеї чи морального ідеалу. Саме цей усвідомлюваний образ, який збуджує діяльність, орієнтує її на задоволення певної потреби, називають мотивом діяльності, що реалізується.

Мотиви діяльності людини можуть поставати в свідомості особистості як конкретні чуттєві або розумові образи поряд з асоційованими з даними образами уявлення (наприклад, для мандрівника образ вогнища асоціюється з теплом, світлом, відпочинком тощо). Мотив може збуджувати часткову, конкретну дію і прямо збігатися з ціллю даного діяння (або конкретної дії), з тим, що досягається в результаті виконання дії. В складніших випадках мотиви можуть не збігатися з ціллю окремої дії безпосередньо, а потребують

багатьох дій, досягнення численних часткових цілей. Іноді діяльність, що відповідає такому мотиву, може відбуватися протягом значного періоду часу – місяці, навіть роки. Проте мотиви й цілі дій особистості не збігаються за своїм суттєвим визначенням. Залежно від життєвих обставин один і той самий мотив може реалізуватися в різних за своїми цілями діях, а зовні однакові дії можуть мати різні мотиви.

Розуміння мотивів діяльності та уявлення про механізми їхнього утворення мають дуже важливе значення і для особистості як суб'єкта діяльності, і для наукового розуміння психологічного змісту даних процесів. Саме від мотиву залежить, що (в психологічному розумінні) являє собою та чи інша дія, який суб'єктивний сенс вона має для даної людини, як відтворює її внутрішній світ, «картину її «Я». Мотиви діяльності особистості відображають найхарактерніші для неї способи реагування на ті чи інші елементи довколишньої (зовнішньої) та прихованої (внутрішньої) сфери існування людини. Рівень усвідомлення мотивів власної діяльності висвітлює притаманний особистості спосіб реагування на окремі явища: спонтанні дії, скеровано організовані дії тощо.

Провідний мотив розглядається в теорії мотивації А.Маслоу, де наголошується прагнення індивіда до безперервного розвитку.

В теорії Д.Макклелланд мова йде про те, що мотив досягнення розглядається як першопричина людської поведінки.

Ґрунтуючись на поглядах К.Левіна і Е.Толмена, І.Аткінсон розглядає мотив як, по-перше, очікування чогось і, по-друге, цінності. Стимули впливу перетворюються залежно від мотивів, їх значущості і оцінки [3].

Розуміння мотивів діяльності та уявлення про механізми їхнього утворення мають дуже важливе значення і для особистості як суб'єкта діяльності, і для наукового розуміння психологічного змісту даних процесів. Саме від мотиву залежить, що (в психологічному розумінні) являє собою та чи інша дія, який суб'єктивний сенс вона має для даної людини, як відтворює її внутрішній світ, «картину її «Я». Мотиви діяльності людини відображають найхарактерніші для неї способи реагування на ті чи інші елементи довколишньої (зовнішньої) та прихованої (внутрішньої) сфери існування людини. Рівень усвідомлення мотивів власної діяльності висвітлює притаманний людині спосіб реагування на окремі явища: спонтанні дії, скеровано організовані дії тощо. Змістовний «масштаб» мотивування людиною своїх дій характеризує як змістовий простір її реального та духовного існування, так і особистісну «зрілість» в оволодінні предметним світом та власними переживаннями взаємодій із цим світом.

Співвідношення між діями особистості та причинами, які зумовлюють та пояснюють ці дії, описує поняття мотивації. Це певна сукупність факторів (мотивів, емоційних переживань, очікувань, намагань тощо особистості), які спричиняють ту чи іншу форму активності особистості, спрямовану на зовнішній світ, явища індивідуального «Я» або інші рівні існування. Можна говорити про універсальну структуру мотивації особистості, проте зміст мотивування дій та поведінки людини завжди залишатиметься суто індивідуальним, неповторним.

М.Леонтьєв визначає мотив як «опредметнену» потребу. До свого найпершого задоволення потреба «не знає» свого предмета, він ще має бути визначений. Тільки після визначення предмета, потреба набуває своєї конкретності, а її предмет, що сприймається, уявляється, обмірковується особистістю, – своєї збуджувальної, спонукальної, спрямовуючої функції, тобто стає мотивом. Саме предмет потреби – матеріальний чи ідеальний, чуттєво сприйнятий або даний тільки в уяві може бути названий мотивом діяльності. У свою чергу, мотив зумовлює і спрямовує діяльність суб'єкта, постаючи в цілях, завданнях та інших складових процесу діяння. Мотиви, на думку О.М.Леонтьєва, можуть бути, усвідомленими й не усвідомленими. З цією тезою погоджуються А.В.Петровський та ряд інших авторів. Водночас С.Л.Рубінштейн, Д.Н.Узнадзе та інші вчені підкреслюють саме «свідому природу», що відрізняє мотив від інших збудників та спонук діяльності й поведінки (потреб, настанов, потягів тощо).

Мотиви і чинники мотивації поведінки являють собою єдину систему, в якій вони функціонально пов'язані один з одним як у плані впливу на поведінку в цілому та, зокрема, соціальну, так і на динаміку розвитку особистості.

До соціальної мотивації належать: потреба у спілкуванні в «чистому вигляді» (за Б.Ф.Ломовим, вона є базовою та переживається у вигляді аморфної потреби в іншій людині); потреба у схваленні. Мотив афіліації – соціальний мотив, який спонукає до взаємодії на підґрунті товариських відносин та прихильностей, які приносять задоволення, взаємоприваблюють та взаємозбагачують.

Г.Мюррей описує мотив афіліації як прагнення заводити дружбу, радіти іншим людям, любити їх, співпрацювати та спілкуватися з ними під час групової взаємодії.

Мета афіліації – взаємний, довірливий зв'язок, за якого кожен з партнерів, якщо і не любить іншого, то ставиться до нього позитивно, приймає його, по-товариськи підтримує, симпатизує йому. Афіліативні стосунки можуть бути спрямовані як на знайомих, так і на незнайомих людей, і виявляються вони в позитивних висловлюваннях, дружлюбному виразі обличчя, збільшенні тривалості контакту очей, частоті хитання головою, позі тощо.

Отже, мотив афіліації виявляється у прагненні людини налагоджувати добрі, емоційно позитивні взаємостосунки з людьми. Внутрішньо або психологічно він виступає у вигляді почуття прихильності, вірності, надійності, а зовнішньо – у товаришкості, у прагненні співпрацювати з іншими людьми, постійно знаходитись поруч з ними. Любов до людини – найвищий духовний прояв цього мотиву.

Стосунки між людьми, які побудовані на ґрунті афіліації, є, як правило, взаємними. Партнери по спілкуванню, які мають зазначені мотиви, не розглядають один одного як засіб задоволення власних потреб, не прагнуть домінувати один над одним, а розраховують на рівноправне співробітництво. В результаті задоволення мотиву афіліації між людьми створюються довірливі, щирі стосунки, засновані на симпатіях та взаємодопомозі.

Особистості з розвиненим мотивом афіліації виявляють велику активність і ініціативу в спілкуванні з оточуючими, особливо в таких видах діяльності, як листування, розмови по телефону, відвідування різних клубів, зборів, нарад, зустрічей, вечірок тощо. Сильний мотив афіліації приводить до надання переваги з боку особистості такому партнерові по спілкуванню, в якого розвинені товариські якості.

Особистості з переважанням мотиву афіліації досягають більш високих результатів в роботі в тих випадках, коли вони працюють не поодиноці, а в складі групи, з членами якої в них встановилися товариські стосунки. Максимальне покращення результатів діяльності за цих умов спостерігається у тих, хто одночасно має сильно виражені мотиви афіліації та високі бали за шкалою «Соціальний інтерес».

Соціальний інтерес, або суспільне почуття, – це здатність цікавитись іншими людьми і приймати в них участь (Adler A., 1932, p. 82).

А. Адлер говорив про те, що можна побачити, як дітям хочеться, щоб їх обіймали, пестили, торкалися та хвалили. Природа наділяє нас потребою, або інстинктивним прагненням, до фізичного контакту, прихильності і приєднання, що і є «соціальним почуттям». Виховання і, головним чином, наші переживання в родині, що були пережиті в ранньому дитинстві, можуть або призвести, або не призвести до перетворення інстинктивного почуття в свідомий інтерес до здоров'я і благополуччя близьких нам людей. «Для однієї людини життя може означати: «Берегти себе від болю, закритись в собі...» для інших людей воно може означати: «Бути зацікавленим в інших людях, бути частиною цілого, приносити свій внесок в благополуччя людства» [4].

А.Адлер стверджував: «Внесок – ось істинне значення життя... Нам потрібна свідомо підготовка і посиленій розвиток потужного суспільного почуття і повна відмова від бажання сили в окремих людях і цілих націях. Саме нові методи виховання соціального почуття ми потребуємо і саме за них невпинно боремось».

А.Адлер надає перевагу соціальному почуттю порівняно з прагненням до саморозвитку. Він стверджує, що прагнення до досягнень повинно стати боротьбою за

розвиток усього людського суспільства, а не даного конкретного індивідуума. Головним у вченні А.Адлера стає ідея покращення умов людського існування і добробут групи.

Х.Ансбачер запропонував розглядати соціальний інтерес в двох аспектах – як процес і як спрямованість на об'єкт.

Соціальний інтерес як процес – це здатність «бачити очима іншого, чути вухами іншого, відчувати серцем іншого» [2]. Це процес ідентифікації, емпатії, співробітництва та альтруїзму. Основа тут – ціннісне відношення до життя і взагалі до того, що знаходиться поза мене. «Якщо я ціную інших людей, я краще зможу помітити, що вони не в доброму гуморі, засмучуюсь з цього приводу, краще зможу обміркувати, що можна зробити, щоб допомогти їм» [2].

Соціальний інтерес може бути спрямований на об'єкти різного роду:

1. Субсоціальні об'єкти – неживі предмети, ситуації або види діяльності: природа, наука, мистецтво. Особистість проявляє до них інтерес, який не пов'язаний з її власним «Я» – це інтерес безкорисливий та самовідданий, незалежний від «Я». Здатність до такої зацікавленості важлива для розвитку знань і навичок. Це – база для майбутнього цінного внеску людини в розвиток людства. Чи зробить особистість такий вклад в дійсності – буде залежати в значній мірі від розвитку спрямованості на другу категорію об'єктів.

2. Соціальні об'єкти – все живе. Соціальний інтерес проявляється як здатність цінувати життя і приймати точку зору іншого. Інтерес до власне соціальних об'єктів приходить пізніше, ніж інтерес до субсоціальних об'єктів, тому можна говорити про відповідні стадії розвитку соціального інтересу.

3. Супрасоціальні об'єкти – Всесвіт, весь світ в цілому. Інтерес до супрасоціальних об'єктів – це ідентифікація як з живими, так і неживими об'єктами, це повний вихід за межі самого себе і єдність зі всією повнотою світу.

Поняття соціального інтересу передається двома німецькими термінами: *Gemeinschaftsgefühl* – дух солідарності, спільності; *Gemeinsinn* – почуття солідарності, колективізму (Adler A., 1932). Отже, мова йде про суспільне почуття, але на англійську мову це перевели чомусь як соціальний інтерес», а потім термін перейшов і в російські реферативні журнали.

Це концепція індивідуальної психології, «...інші особистісні теорії відмовляються займати себе такими проблемами Вони занадто егоцентричні (Manaster G., Corsini R.; 1982, р. 7). Участь в інших людях у багатьох моделях психотерапії розглядається як щось протилежне людській природі, як щось таке, що повинне бути накладене на індивідуума зовнішніми силами, суспільством, (Crandall. E., 1981). За А.Адлером, соціальне почуття є «природженою здатністю, яку необхідно свідомо розвивати».

Соціальне почуття містить в собі власне почуття, думки, поведінка.

Почуття:

1. Почуття належності – відчуття, що ти член групи або груп.
2. Почуття, що «ти тут вдома», – відчуття легкості й комфорту при взаємодії з іншими людьми.
3. Почуття спільності – відчуття, що тебе багато що поєднує з іншими людьми й ти багато в чому схожий на них.
4. Віра в інших – почуття, що в кожній людині є щось гарне.
5. Мужність бути недосконалим – відчуття того, що це природно – робити помилки й що не треба бути завжди «найкращим».
6. Відчуття себе людиною – почуття, що ти є частиною всього людства.
7. Оптимізм – відчуття, що світ можна зробити кращим місцем для життя.

Думки:

1. Я – людина, і мої суспільні права й обов'язки дорівнюють правам і обов'язкам інших людей.
2. Можна досягти моїх особистих цілей так, щоб це збіглося із суспільним благом.
3. Процвітання й виживання суспільства залежить від рішучості й здатності його членів навчитися гармонійно співіснувати один з одним.

4. Я переконаний, що треба відноситися до інших людей таким чином, як мені хотілося б, щоб вони відносилися до мене.

5. Загальною оцінкою моєї особистості буде відносно такою, наскільки я сприяв благополуччю суспільства.

Поведінка:

1. Допомога – готовність використати свої можливості, знання або здатності для надання підтримки іншим людям.

2. Щедрість – готовність поділитися тим, що тобі належить.

3. Участь – приєднання до групової діяльності, готовність брати участь в ній.

4. Повага – готовність визнавати чужі права, знання й досвід.

5. Співробітництво – прагнення працювати або грати разом заради досягнення загальної мети або загальної користі.

6. Компроміс (гнучкість) – готовність до компромісу для досягнення взаємно прийнятних рішень проблем і конфліктів.

7. Емпатія – уміння показувати іншим, що ти розумієш і цінуєш їхні думки й почуття.

8. Підтримка – здатність надихнути, мотивувати інших людей.

9. Перетворення – поліпшення соціальних умов до загальної користі.

Існує кілька різних методів виміру соціального інтересу: опитувальники, шкали спостереження, проєктивні методи.

Опитувальник «Шкала соціального інтересу» – (Crandell j. E., 1981, 1991) являє собою список із двадцяти чотирьох пар особистісних якостей. У кожній парі досліджуваний повинен вибрати лише одне з якостей.

Дослідження процесуальних особливостей аспектів функціонування особистості проводилось за допомогою наступних методик: методика вивчення мотивів навчальної діяльності (модифікація А.А.Реана, В.А. Якуніна); шкала соціального інтересу та шкала особистісної значущості рис Д.Ж.Кренделла (1991); методика самооцінки особистості Дж.Менестера та Р.Корзіні (1982); опитувальник «Індекс життєвого стилю» Плутчіка-Келлермана-Конте; методика оцінки задоволеності потреб методом парних порівнянь А.Маслоу.

У пілотажному дослідженні приймали участь студенти 3 курсу факультету психології, у кількості 66 осіб.

Грунтуючись на результати кореляційного аналізу визначено, що показник «максимальна оцінка себе та своїх досягнень» ($r = 0,675$; $p \leq 0,05$) корелює з показниками: «потреба студента у визнанні» ($r = 0,605$; $p \leq 0,05$), «потреба мати теплі стосунки з людьми» ($r = 0,583$; $p \leq 0,05$) та «соціальним інтересом» ($r = 0,575$; $p \leq 0,05$). «Соціальний інтерес» має прямий зв'язок ($r = 0,535$; $p \leq 0,05$) з ознакою «потреба підвищувати рівень професіоналізму та компетентності».

Отримані в результаті дослідження дані вказують на зв'язок потреби особистості досягти успіхів із сформованою готовністю до активних предметних та соціальних дій. Тобто студенти спрямовані на досягнення успіху і тільки успіху, схильні до здатності самостійно приймати відповідальні рішення і неухильно реалізовувати їх у діяльності. Студенти хочуть досягти поставлених цілей, забезпечити успішність навчальної і взагалі свого майбутнього.

Домінування мотиву афіліації породжує стиль спілкування з людьми, який характеризується впевненістю, невимушеністю, відкритістю та сміливістю. Визначена «потреба мати теплі стосунки з людьми» виявляється в особливій стурбованості особистості щодо налагодження товариських взаємостосунків з іншими, таких, які описуються словами «дружба» та «любов». Мотив афіліації корелює з прагненням особистості до самоствердження. Такі студенти відкриті до нового досвіду, прагнуть бути інтелектуально розвинутою особистістю, вільно почувати себе зі співрозмовником незалежно від його віку. Вони мають ділову спрямованість, що відображає перевагу мотивів, які породжуються діяльністю: інтерес до процесу праці, безкорисливе прагнення до глибини, узагальненості та швидкості опанування нових знань та умінь.

Виходячи із положень індивідуальної психології та ґрунтуючись на результати дослідження можна зробити висновки: унікальна цінність кожної окремої особистості породжується завдяки розвиненому соціальному інтересу, який спрямований на спілкування з людьми, відкритість та сміливість, вираженій стурбованості особистості щодо налагодження товариських взаємостосунків з іншими та зв'язку з прагненням особистості до самоствердження, потребою студента у визнанні та потребою підвищувати рівень професіоналізму та компетентності».

Д.Макклелланд пояснював на основі запропонованої ним теорії мотивації досягнень соціально-економічний розвиток різних країн та народів. Поведінка соціуму, спрямована на успіх та досягнення в житті була прямо пропорційна з високим рівнем культури та добробуту країни. Мотив досягнення – це внутрішнє відносно стійке прагнення людини до успіхів в різних видах діяльності. Є одним з важливих факторів, що визначають поведінку людини. Формується протягом життя, маючи в основі досвід раннього дитинства під впливом виховання в родині. Внутрішню, збуджуючу основу мотиву досягнення складають афективно забарвлені емоційні асоціації, що пов'язані з успіхами та підкріплені відповідними діями з боку батьків. Це процес засвоєння переконань, що існують форми поведінки у суспільстві, які схвалюються соціумом.

Зв'язок показника «максимальна оцінка себе та своїх досягнень» з показником «потреби студента у визнанні» та соціальним інтересом вказує на те, що студенти прагнуть брати участь у формуванні певних соціальних норм, ролей та функцій, надбанні знань, вмінь та навичок, необхідних для їх успішної реалізації. Оцінюючи себе та свої досягнення, прагнучі до визнання, студенти збагачуються суспільним освідом, індивідуалізуються, набирають можливості та здібності виступати не лише об'єктом, а й суб'єктом соціальних впливів, в діяльності здійснюючі перетворення мотиваційної сфери особистості.

Висновки. Оскільки, розвиток соціального інтересу передбачає активну участь самої особистості у засвоєнні культури людських відносин і відбувається, перш за все, через виховання в родині та через систему освіти, зокрема в період навчання у вищому навчальному закладі, прагнення до досягнень повинно стати боротьбою за розвиток усього людського суспільства, а не даного конкретного індивідуума. Переконавання А.Адлера, який надавав перевагу соціальному почуттю порівняно з прагненням до саморозвитку, постає для сучасної системи освіти як завдання.

Перспективи дослідження процесуальних особливостей функціонування особистості пов'язані з вивченням життєвого стилю особистості та визначенням у студентів особистісної значущості з метою подальшої реалізації їх позитивних можливостей загалом та, зокрема у провідній діяльності.

Література

1. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека/ Витис Казисович Вилюнас – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 288 с. – (Научное издание).
2. Сидоренко Е. Терапия и тренинг по Альфреду Адлеру /Елена Васильевна Сидоренко – СПб.: ООО Издательство «Речь», 2000 – 352 с. – (Учебники. Ф-т психологии Спб. гос. ун-та).
3. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения/Хайнц Хекхаузен – СПб: Речь, 2000 –234 с. – (Мастерская психологи и психотерапии).
4. Adler A. The Practice and Theory of Individual Psychology./Alfred Adler — Tr. by P.Radin. — London, 1932 – 360 p – (Harcourt Brace).